

УДК: 159.95

Шпортун О. М. Сторони та форми вияву гумору при психічній патології / О. М. Шпортун, Л. Ф. Крупельницька

Крупельницька Л.Ф.

доктор психологічних наук, доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна),

Шпортун О.М.

канд. пед. наук, докторант кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м.Київ, Україна).

Анотація. У статті здійснено психологічний аналіз двох сторін гумору - генерації і сприйняття, а також форм гумору, які при різних формах психічних розладів мають свою специфіку. Проаналізовано теоретичні установки, які повинні бути покладені в основу емпіричних досліджень гумору у осіб з психічною патологією.

Базуючись на визначенні гумору як вищої психічної функції стверджуємо, що генерація гумору - це процес активного творення специфічно-гумористичного ставлення до певного змісту, який полягає у оснований на здатності до сприйняття та відтворення комічного виявленні, подоланні чи знятті суперечностей та презентації результатів таких виявлення, подолання чи зняття.

Якщо ж йдеться про сприйняття гумору, то мається на увазі відображення процесу та результатів виявлення, подолання чи зняття суперечностей, що базуються на здатності до сприйняття та відтворення комічного. Сприйняття гумору - це також активний процес, однак це активність іншого плану. Якщо генерація гумору - це активність продукування, то сприймання гумору - це "рефлексивна" активність. Хоча сприймання гумору неможливе без такого ж процесу дослідження матеріалу

для формування гумористичного ставлення, який відбувається при генерації гумору. Однак “генератор” гумору є своєрідним першодослідником цього матеріалу, а реципієнт здійснює це “дослідження” після звернення уваги на гумористичний аспект ситуації, який вже відкритий кимсь іншим.

Обидві сторони гумору беруть участь у процесі особистісної регуляції і є різними сторонами однієї і тієї ж психічної функції. При різних формах психічних розладів ці сторони гумору можуть змінюватись нерівномірно і не завжди узгоджено.

Ключові слова: гумор, генерація і сприйняття гумору, форми гумору, психічні розлади.

СТОРОНЫ И ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ЮМОРА ПРИ ПСИХИЧЕСКОЙ ПАТОЛОГИИ

Крупельницкая Л.Ф. - доктор психологических наук, доцент кафедры психодиагностики и клинической психологии факультета психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (г. Киев, Украина.),

Шпортун О.Н. – канд. пед. наук, докторант кафедры психодиагностики и клинической психологии факультета психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (г. Киев, Украина).

Аннотация. В статье осуществлен психологический анализ двух сторон юмора - генерации и восприятия, а также форм юмора, которые при различных формах психических расстройств имеют свою специфику. Проанализированы теоретические установки, которые должны быть положены в основу эмпирических исследований юмора у лиц с психической патологией.

Основываясь на определении юмора как высшей психической функции утверждаем, что генерация юмора - это процесс активного создания

специфически юмористического отношения к определенному содержанию, заключающийся в основанных на способности к восприятию и воспроизведения комического выявлении, преодолении или снятии противоречий и презентации результатов таких выявления, преодоления или снятия.

Если же речь идет о восприятии юмора, то имеется в виду отображение процесса и результатов выявления, устранения или снятия противоречий, основанных на способности к восприятию и воспроизведения комического. Восприятие юмора - это также активный процесс, однако это активность другого плана. Если генерация юмора - это активность выработки, то восприятие юмора - это "рефлексивная" активность. Хотя восприятие юмора невозможно без такого же процесса исследования материала для формирования юмористического отношения, который происходит при генерации юмора. Однако "генератор" юмора является своеобразным первоисследователем этого материала, а реципиент осуществляет это "исследование" после обращения внимания на юмористический аспект ситуации, который уже открыт кем-то другим.

Обе стороны юмора участвуют в процессе личностной регуляции и являются различными сторонами одной и той же психической функции. При различных формах психических расстройств эти стороны юмора могут меняться неравномерно и не всегда согласованно.

Ключевые слова: юмор, генерация и восприятие юмора, формы юмора, психические расстройства.

PARTIES AND FORMS OF HUMOR MANIFESTATION OF MENTAL DISORDERS

Krupelnytska L.F. Doctor of Psychology, assistant professor of psychological diagnostics and clinical psychology, Department of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (m. Kyiv, Ukraine)

Shportun O.M. - PhD in Psychology, psychodiagnosis doctoral student of psychology and clinical psychology faculty Taras Shevchenko National University of Kyiv(m. Kyiv, Ukraine).

Abstract. In the article the psychological analysis of the two sides of humour – generation and perception, as well as forms of humour, which in various forms of mental disorders have their own specifics, are carried out. Theoretical installations, which should be the basis of empirical studies of humour among people with mental disorders are analysed.

Based on the definition of humour as the highest mental function it is argued that generation of humour is a process of active creation of specific humorous attitude to certain content that is based on the ability to perception and reproduction of comic detection, overcoming or removing contradictions and their presentation. If it is observed the perception of humour then it means to reflect the process and results of detection, overcoming or removing contradictions based on comic perception and detection. Perception of humour is also an active process, but this activity is of other field. If the generation of humour is a production activity, then the perception of humour is a “reflexive” activity. Furthermore the perception of humour is impossible without the same research process of material to form the humorous attitude, which is occurred during the generation of humour. However, the “generator” of humour is a source of such material, and the recipient carries out this “research” after paying attention to comic aspect of the situation that has already been opened by someone else.

Both sides of humour are involved in the process of personal regulation and are different sides of the same mental function. In various forms of mental disorders these sides of humour can change irregularly and inconsistently.

Keywords : humor, generation and perception of humor, shape humor, mental disorders.

Гумор відіграє у житті людини багато психологічних функцій. Це не лише соціальна гра з можливістю переживання позитивних емоцій, але й регуляція комунікативного процесу, вплив людини на людину, регуляція емоцій, зняття напруги, подолання труднощів тощо. Тому порушення почуття гумору, яке виявляють при психічних захворюваннях, обов'язково відбивається і на порушенні важливих психологічних функцій, які гумор допомагає виконувати. Останнім часом у напрямках клінічних досліджень все частіше почали вивчатися форми та стилі гумору. Це закономірно, адже знання про них є значущим для пошуку відповідей на питання щодо вияву гумору у нормі та при психічній патології.

Метою даної статті є аналіз генеративної та сприйняттєвої сторін, а також форм вияву гумору при психічних розладах.

Гумор, поряд з іншими психологічними феноменами, забезпечує додатковий ресурс адаптації в соціальному середовищі (С.А.Манічев, М.А.Чураков, С.Т.Посохова, Н.В.Марченкова). Більшість науково-дослідницьких праць, направлених на вивчення особливостей гумору і гумористичних проявів, відноситься до галузі мистецтвознавства, соціології, естетики, філософії, культурології, семіотики, лінгвістики (М. Бахтін, А.Бергсон, Ю.Б. Борев, А. В. Дмитрів, А.В. Карасев, Д.І. Ліхачев, В.Я. Пропп та інші.). Робилися спроби описати з використанням наукових термінів психологічні явища, відображені в гумористичній формі (А.Г.Караяні, Ю.Г.Тамберг).

У роботах зарубіжних і вітчизняних психологів розглядається переважно зміст і структура гумору і його окремих проявів (Н.В. Абаєв, А.Г. Асмолов, М.В. Бороденко, А.В. Дмитрієв, А.В. Карасьов, І.С. Конєв, О.Н.Лук, А. Маслоу, М.Н. Ночевнік, Л.С. Рубінштейн, З. Фрейд, В. Франкл та інші.)

Інтерес до досліджень гумору осіб з психічними розладами обумовлений поширеною серед клініцистів думкою про те, що його порушення мають діагностичну та терапевтичну значимість. Гумор є унікальним феноменом, в якому проявляється єдність інтелекту і афекту, яка знаходить своє відбиття в обох сторонах гумору - генеративній та сприйняттєвій.

Дослідники не завжди фіксують ці два різні аспекти проблеми, однак у деяких роботах вони розглядаються [14,с.65].

Отже, спочатку виокремимо ці дві сторони і визначимо їх. Базуючись на визначенні гумору як вищої психічної функції можемо стверджувати, що генерація гумору - це процес активного творення специфічно-гумористичного ставлення до певного змісту, який полягає у основаних на здатності до сприйняття та відтворення комічного виявленні, подоланні чи знятті суперечностей та презентації результатів таких виявлення, подолання чи зняття.

Якщо ж йдеться про сприйняття гумору, то мається на увазі відображення процесу та результатів виявлення, подолання чи зняття суперечностей, що базуються на здатності до сприйняття та відтворення комічного. Сприйняття гумору - це також активний процес, однак це активність іншого плану. Якщо генерація гумору - це активність продукування, то сприймання гумору - це "рефлексивна" активність. Хоча сприймання гумору неможливе без такого ж процесу дослідження матеріалу для формування гумористичного ставлення, який відбувається при генерації гумору. Однак "генератор" гумору є своєрідним першодослідником цього матеріалу, а реципієнт здійснює це "дослідження" після звернення уваги на гумористичний аспект ситуації, який вже відкритий кимсь іншим.

Обидві сторони гумору беруть участь у процесі особистісної регуляції і є різними сторонами однієї і тієї ж психічної функції. При різних формах психічних розладів ці сторони гумору можуть змінюватись нерівномірно і не завжди узгоджено.

Так, при невротичних, пов'язаних зі стресом та соматоформних розладах здатність до сприйняття гумору функціонує на достатньому рівні, здатність же до генерації гумору парціально порушена: особи з такими формами психічних порушень можуть виявляти задовільний рівень функціонування генеративної сторони гумору у письмовій формі, однак знижений рівень функціонування - в усній формі. У той же час, є дані про те, що високий рівень тривожності негативно корелює з ефектом комізму при сприйнятті гумору [6, 8, 22]. Однак автори вказують на неоднозначні та різнопланові зв'язки між сприйняттям гумору та тривожністю [4, 9, 11].

При шизофренії ж знижується здатність до сприйняття (розпізнавання) гумору при тому, що генеративний бік гумору може бути представлений на задовільному рівні функціонування [11, с. 23].

Загалом, дослідження гумору у клінічній психології можна об'єднати у два підходи: кількісний і якісний [6,11]. У першому фіксується ідея загального зниження почуття гумору при психопатології [24, 25, 26, 27]. У другому ж підході акцент робиться на якісній специфіці гумору у хворих різних нозологічних груп [11, 12, 14].

Порушення різних сторін та аспектів вияву гумору, звісно, розглядаються більшою мірою у другому підході, який стосується якісної специфіки та механізмів змін, які відбуваються при розвитку патології.

Крім наведених вище, отримано дані про змістові особливості гумору при різних видах психічної патології. Зокрема, у дослідженнях Й. Річмана було показано, що при дисоціативних конверсійних розладах надається перевага сексуальним анекдотам, при obsesивно-компульсивному розладі - "анальному гумору", при різних типах розладів особистості - жартам про маніпулювання іншими, при параноїдальних розладах - анекдотам про переслідування невинних жертв [26, с. 118].

Про більшу продуктивність другого ("якісного") підходу до вивчення змін гумору при психічній патології свідчить дослідження Н. Куіпера та докладний аналіз його результатів. Так, Н. Куіпером [25, с.45] було отримано

загалом низькі показники почуття гумору у осіб з психічною патологією. Однак більш докладний аналіз результатів виявив, що у різних нозологічних групах відрізняються показники за різними опитувальниками почуття гумору. Дж. Форабоско, аналізуючи наявні клінічні дані, зробив висновок, що при депресії почуття гумору знижується, при манії - підвищується, а при шизофренії - змінюється [26, с. 254]. Щоправда, специфіка і механізми таких підвищення, зниження чи зміни залишаються недостатньо з'ясованими.

У дослідженні О. М. Іванової, С. М. Єніколопова, О. В. Мітіної досліджено змістову специфіку та виокремлено п'ять типів анекдотів, надання переваги яким або відторгнення яких відрізняються у осіб з шизофренічними розладами, афективними розладами та у здорових людей: 1) гумор безглуздя, 2) непристойні анекдоти, 3) гумор, що дискримінує протилежну стать, 4) цинічно-песимістичні анекдоти, 5) гумор, заснований на суперечності-розв'язанні суперечності [11, 12]. Автори дійшли висновку про те, що гумор, який дискримінує протилежну стать, і цинічно-песимістичний гумор є специфічними для сприйняття гумору при психопатології.

Специфічні параметри мислення, характерні для осіб з шизофренічними розладами, такі як недостатність диференціації між символом і об'єктом [26, с.34], викривлення процесу узагальнення, виявляють схожість з механізмами гумору [11, 12]. Тому особи, хворі на шизофренію, можуть сприйматися як дотепні люди.

У літературі знаходимо також свідчення можливості гарного почуття гумору при аутизмі. Щоправда, описано лише поодинокі випадки. Зокрема, А. Верт зі співавторами [24, с.88] наводять аналіз випадку надзвичайного почуття гумору у жінки з аутизмом, яке вони розглядають як результат певних спотворень та перекручувань у розвитку психічних функцій, характерне для аутизму загалом, як, наприклад, незвичайні рахувальні здібності. О. М. Іванова, С. М. Єніколопов, О. В. Мітіна услід за Дж. Форабоско зазначають, що якщо гумор базується на одночасному

співіснуванні «нормальної» і «гумористичної» логіки, то у хворих на шизофренію ця здатність, частіше за все, знижується [11, 25, 30]. Загалом, результати емпіричних досліджень не демонструють доказів більшої дотепності представників цієї нозологічної групи [24, 25]. У той же час, немає достатніх доказів зниження почуття гумору при шизофренії.

Стосовно міркувань щодо сприйняття гумору особами з шизофренічними порушеннями та порушеннями аутистичного спектру, більшість дослідників припускають існування певних труднощів при сприйманні гумору у цих категорій осіб [24, 25, 26, 27, 28]. Інші автори зазначають, що почуття гумору осіб з шизофренічними розладами не страждає у цілому, але, швидше, порушуються окремі його компоненти. Зокрема, Н. Куіпер зі співавторами [27, с.76] оцінював почуття гумору у осіб, які страждають на шизофренію, за стандартними шкалами: ситуативних гумористичних реакцій (SHRQ), любові до гумору (SHQ-LH), використання гумору як копінгу (CHS) і шкалою метакомунікативної сензитивності (SHQ-MS). Отримані результати засвідчили зниження лише показників ситуативних гумористичних реакцій і любові до гумору, у той час як у осіб з депресивними розладами зниження фіксувалося за всіма показниками [30,31].

Здатність до сприйняття гумору при шизофренії досліджувалася Дж. Полімені і Дж. Рейсс [25, 26]. Цими авторами було продемонстровано, що при шизофренії порушується саме впізнавання гумору. У своєму дослідженні вони пропонували особам з шизофренічними розладами набір комічних малюнків з підписами. При цьому на деяких малюнках підписи міняли місцями, що спричиняло істотне зниження або втрату гумористичності. Досліджуваним пропонувалась визначити несмішні картинки, тобто ті, на яких було змінено підписи. Виявилось, що у хворих на шизофренію сприйняття гумору, в порівнянні зі здоровими людьми, значно порушено. Міра порушення при цьому корелювала з показником когнітивного компонента шкали позитивних і негативних синдромів PANSS і не

корелювала з вираженістю психопатологічної симптоматики за тією ж шкалою.

Подібні результати було отримано і у дослідженнях О. М. Іванової, С. М. Єніколопова, О. В. Мітіної [11, 12], які вказують, що здатність до розпізнавання гумору є ще й діагностично значущою, оскільки дозволяє диференціювати уповільнено-безперервну та нападopodobно-прогресивну форми шизофренії. Крім того, цими дослідниками було виявлено такі специфічні змістові характеристики сприймання гумору, як ідентифікація з висміюваним персонажем внаслідок існуючих паранойяльних тенденцій та зниження емоційної втягнутості, пов'язаної з емоційним сплосщенням.

Авторами також було показано, що особами з розладами по шизофренічному типу надається перевага анекдотам, основаним на парадоксі та порівнянні за віддаленою ознакою, тобто такій гумористичній продукції, яка відображає особливості мислення цих осіб. Парадокс, як його характеризує О. Н. Лук [14, с. 98], зводиться до знаходження глибокого смислу у безглузді, що, на думку авторів дослідження, наближає його до резонерства, а схильність до співставлення об'єктів за латентними ознаками є спільною для креативності і дотепності, з одного боку, та викривлення процесу узагальнення, яке відбувається при шизофренії, - з іншого.

Дослідники виокремили [11, 12, 16] 5 факторів, які наявні в оцінці анекдотів хворими на шизофренію та які представлені різною мірою при різних формах шизофренії: 1) гумор безглузді, сенс якого не стільки у вбачанні комічної суперечності, скільки у безглузді, абсурдності самої ситуації; 2) непристойний гумор, що об'єднує нейтральні, універсальні жарти, які можна розказати у будь-якому товаристві; 3) анекдоти, що дискримінують протилежну стать, гіпотетичний сенс яких - флірт та встановлення стосунків між людьми різної статі; 4) цинічно-песимістичний гумор, який виражає цинічне та песимістичне ставлення до життя, розчарування, впевненість у гіршому положенні справ; 5) гумор, що потребує розгадки, розшифровки, т.з. "інтелектуальний" гумор, який ґрунтується на

подвійному тлумаченні, порівнянні за віддаленою ознакою, зворотному порівнянні та ін.

На російській вибірці О. М. Івановою, С. М. Єніколоповим, О. В. Мітіною [11, 12, 17] отримано дані щодо особливостей сприймання гумору особами з шизофренічними, афективними та тривожними розладами.

Отже, при приступоподібно-прогресивній шизофренії надається перевага гумору, що дискримінує протилежну стать. Ці жарти, очевидно, простіші для розпізнавання, оскільки об'єкт осміяння чітко означений.

При більш вираженому викривленні процесу узагальнення хворі надають перевагу гумору, основаному на розв'язанні суперечності, оскільки вони погано розуміють контекст ситуації взаємодії і недостатньо розуміють, чи жартує співбесідник, чи говорить серйозно. Тому розпізнавання гумору ґрунтується лише на сприйнятті когнітивної його складової. А розв'язання суперечності не завжди пов'язане з аспектом комізму.

При уповільнено-безперервному перебігу шизофренії надання переваги тим чи іншим жартам залежить від того, які порушення домінують: когнітивні чи афективні. При домінуванні афективних порушень хворі надають перевагу цинічно-песимістичному гумору та демонструють неприйняття непристойних жартів, що характерно для хворих з депресивним синдромом. При виразності порушення когнітивного компонента надається перевага гумору, основаному на розв'язанні суперечності та дискримінації протилежної статі.

Результати досліджень змін гумору при афективних розладах свідчать про значну специфікацію сприймання жартів. Однак саме сприймання змінюється менше, ніж генеративний бік гумору. Характерні для депресивних хворих тенденції до самозвинувачення, самокритики, самоприниження відображаються, тим не менш, лише на парціальних змінах компонентів сприйняття гумору.

У дослідженні О. М. Іванової, С. М. Єніколопова, О. В. Мітіної було виявлено, що у хворих з афективними розладами значущо частіше

викликають сміхову реакцію анекдоти, основані на суміщенні планів та змішанні стилів [11,12,17]. Такі хворі погано сприймають непристойні жарти.

Хворі з суїцидальними тенденціями надають перевагу гумору на тему смерті [24, с. 13-29], а також анекдотам, у яких страждає головний персонаж [30,31]. Однак в дослідженнях інших авторів отримано дані, які суперечать висновку про зазначену специфіку гумору депресивних хворих [11]: було виявлено відторгнення цією категорією хворих анекдотів на теми хвороби та смерті.

Хворі з маніакальним синдромом, незважаючи на високу сміхову активність, розкутість і цілком зрозуміле надання переваги сексуальному гумору та жартів на тему вживання алкоголю і наркотичних речовин [11, 12, 14, 17], високо оцінюють також цинічно-песимістичні анекдоти, причому їх оцінка такого типу гумору навіть вища, ніж у осіб з виразністю депресивних тенденцій. Тобто гумор осіб з маніакальними тенденціями містить ознаки, що характеризують власне маніакальний стан, з одного боку, та певну змістову фіксацію на депресивному змісті. Цей феномен може вказувати як на спільний для афективних порушень різного полюсу фактор, так і на вияв певних компенсаторних тенденцій, які актуалізуються саме у гуморі.

Дослідники гумору як у осіб з високим рівнем тривоги, так і у осіб з тривожними розладами доходять висновку, що тривожність знижує ефект комізму [25,26,27, 28]. Високотривожні особи оцінюють нижче гумористичні картинки, незалежно від змісту - агресивного, сексуального чи абсурдного [29, с.22].

А. С. Бланк та співробітники [24, с. 10] виявили, що психотерапевтичні інтервенції, які містять гумор, оцінюються вище, ніж серйозні, лише низькотривожними клієнтами. У разі наявності високої тривожності вище оцінюються серйозні інтервенції. У іншому дослідженні [28] було виявлено, що оцінки картинок різного змісту здоровими досліджуваними не пов'язані з

тривожним змістом, у той час як хворі на шизофренію та особи з тривожними розладами надавали перевагу “низькотривожним” картинкам.

Р. Мартін виокремив чотири стилі гумору: афіліативний, самопідтримувальний, агресивний, самопринижувальний [16,с.30]. Афіліативний гумор використовується для покращення міжособистісних стосунків і виявляється у доброзичливій, приймаючій манері. Самопідтримувальний гумор ґрунтується на прагненні людини до підтримки у себе позитивного, оптимістичного погляду на світ.

Агресивний гумор використовується більшою мірою для домінування, маніпулювання та використання інших людей і виявляється у зневажливій або критикуючій манері. Самопринизливий гумор використовується людиною для різних цілей, але базується на актуалізації негативного образу себе.

Р. Мартін розглядає два перших види гумору як корисні, здорові, а два останніх - як шкідливі для психічного здоров'я людини. Агресивний і самопринизливий види гумору є протилежними за формою вияву та за змістом (шкідливість для інших чи шкідливість для себе), хоча обидва види базуються на порушенні міжособистісних меж: при агресивному гуморі - за рахунок психологічного благополуччя інших людей; при самопринижувальному - за рахунок власного психологічного благополуччя.

Зрозуміло, що у осіб з психічною патологією агресивний та самопринизливий гумор зустрічається частіше, ніж у здорових.

Останнім часом з'явилися вітчизняні та російські дослідження, у яких обґрунтовується роль різних форм гумору у формуванні як механізмів психологічного захисту, так і механізмів психологічного подолання [11, 12,17,18, 23].

Отже, при дослідженні функціонування гумору при психічних розладах необхідно враховувати дві сторони гумору: генерацію та сприймання, а також різні форми вияву гумору: афіліативний, самопідтримувальний,

агресивний та самопринизливий. Форми вияву стосуються більшою мірою генеративного боку гумору.

Щодо їх класифікації та систематизації психологічних уявлень про них існують різні точки зору, які спираються на різні теоретичні позиції.

В. Рух запропонував трифакторну модель гумору [30, 31]. У руслі концепції невідповідності він розробив тест 3WD, який реалізує згадану модель, що була створена емпірично за допомогою факторного аналізу оцінок досліджуваними анекдотів і гумористичних малюнків. Таким чином, було виокремлено 3 фактори:

- суперечність-розв'язання суперечності;
- безглуздість (nonsense);
- сексуальний гумор.

Формулювання першого фактора потребує уточнення у контексті ідеї невідповідності: повного розв'язання суперечності у жарті не відбувається. Натомість відбувається псевдорозв'язання в умовах т. з. ігрової логіки. Щодо другого фактора, у гуморі безглуздості відбувається часткове розв'язання суперечності. Сексуальний гумор може певною мірою містити розв'язання суперечності та безглуздість. Однак, наявні анекдоти, у яких сексуальна тематика первинна, і саме вона створює комічний ефект.

В дисертаційному дослідженні О. М. Іванової було отримано п'ятифакторну модель гумору, яка за трьома з п'яти факторів перекривається моделлю В. Руха [11]. Автор описує отримані види гумору з використанням прийомів комічного, виокремлених О. Н. Луком, який на основі аналізу літературних джерел виокремив дванадцять прийомів комічного [15]: 1) доведення до абсурду; 2) дотепність безглуздості; 3) помилкове протиставлення; 4) помилкове посилення; 5) змішання стилів; або «поєднання планів»; 6) натяк; або точно наведений ланцюг асоціацій; 7) іронія; 8) метафора; 9) порівняння; 10) повторення; 11) подвійне тлумачення; 12) парадокс.

Ці прийоми використовуються при генерації різних форм жартів, анекдотів та інших продуктів гумору. Отже, наведемо короткий опис п'яти факторів, отриманих О. М. Івановою.

1. Гумор безглуздості. У цей фактор увійшли анекдоти, засновані на таких прийомах, як безглуздість і суміщення планів. Цей фактор повторює фактор безглуздості, виділений В. Рухом. Зазначається, що розв'язання суперечності та процес реінтерпретації відіграють у цих анекдотах мінімальну роль. Сенс такого гумору полягає в безглуздості, абсурдності ситуації.

2. Непростий анекдоти. Цей фактор об'єднує нейтральні, універсальні жарти та анекдоти, основані на повторенні, та нейтральні жарти-псевдоприслів'я. Другий фактор значною мірою відповідає фактору сексуальних анекдотів в моделі В. Руха, у дещо розширенішому трактуванні [11, с. 56].

3. Анекдоти, що дискримінують протилежну стать. Вибірка у цьому дослідженні складалась більшою мірою з чоловіків, тому у цю категорію увійшли анекдоти, у яких іронізують над жіночою статтю. Оскільки занадто «чорний» анекдот - «Вона була чудово складена, хоча права рука стирчала з валізи» - отримав негативне навантаження за даним фактором, дослідниця припустила, що сенс анекдотів, що дискримінують протилежну стать, - не стільки агресія, скільки флірт та встановлення відносин між чоловіками та жінками.

4. Цинічно-песимістичний гумор: анекдоти, засновані на парадоксі та іронії, такі, «що виражають цинічне ставлення до життя, розчарування, песимізм, впевненість в гіршому становищі справ».

5. «Інтелектуальні» анекдоти, «розуміння яких вимагає припущення, розшифровки, реінтерпретації сенсу». Вони основані на таких прийомах дотепності як подвійне тлумачення, порівняння за віддаленою ознакою, зворотне порівняння тощо. Цей фактор відповідає виокремленому В. Рухом конструкту «суперечність-розв'язання суперечності».

О. М. Іванова вважає, що отримана у її дослідженні п'ятифакторна модель, з одного боку, підтверджує результати В. Руха, з іншого, доповнює її, оскільки отримані дослідницею два додаткових фактори, а саме - гумор, що дискримінує осіб протилежної статі, і цинічно-песимістичний гумор, є істотними при описі специфіки гумору осіб з психічною патологією [11,12].

Е. Л. Носенко, О. О. Зайва, проаналізувавши роботи, у яких подано розуміння різних виявів гумору як ресурсу психологічного подолання, запропонували власну класифікацію форм гумору [11,17].

У табл. 1 ми навели дві з п'яти категорій, які використано Е. Л. Носенко та О. О. Зайвою при класифікації “видів створеного або опрацьованого гумору як ресурсу психологічного подолання (з позицій когнітивно-експерієнціальної теорії внутрішнього світу особистості)”: витоки гумористичних виявлень та види виявлень гумору, які у публікації [11,17] автори також називають формами виявлення гумору.

Таблиця 1

Форми вияву гумору, за Е.Л. Носенко, О.О. Зайвою

Витоки гумористичних виявлень	Форми вияву гумору
Суб'єктивний образ оточуючого світу як об'єкта пізнання, пристосування, перетворення	1) когнітивний “чорний” гумор; 2) принизливий гумор: глузування, кепкування; 3) етнічний гумор; 4) афіліативний гумор; 5) самопідтримувальний гумор; 6) когнітивний гумор ситуації; 7) сміхові дублери релігійних культів;

	8) когнітивний гумор маленьких дітей
Сприйняття інших як партнерів по спілкуванню	1) агресивний уособлений гумор; 2) етнічний гумор; 3) самопринизливий гумор
Образ “Я” як суб’єкта життєдіяльності	1) акторська (театралізована) саморепрезентація; 2) гумор, що стимулює себе

Останнім часом дослідники звертають увагу на такі форми вияву гумору, як «гелотофобія», «gelotophilia» та «katagelasticism» [11, 12]. Гелотофобія (від грецьких слів gelos – сміх і phobia – хворобливий страх або побоювання) – це страх опинитися об’єктом гумору. Якщо гелотофоби бояться стати об’єктами гумору, то гелотофіли («gelotophiles»), навпаки, прагнуть до цього, отримуючи задоволення у ситуаціях, коли вони виступають об’єктами гумору.

Катагеластичисти («katagelasticists»: від грецького katagelao – сміятися над) - це люди, які насолоджуються перебуванням у ситуаціях, у яких є можливість сміятися над іншими. Ці форми прояву гумору почали вивчатися останнім часом у напрямках клінічних досліджень.

Гелотофобія та катагеластичизм корелюють з високим рівнем нейротизму та психотизму, негативними емоціями страху, сорому тощо. В опублікованих результатах досліджень зафіксовано, що для осіб з гелотофобією властиві високий рівень негативної афективності, тривожності, невпевненості у власних силах, низька самооцінка, закритість, схильність до переживання страху перед невідомим тощо.

Такі особи вирізняються також рідшим використанням афіліативного гумору; вищими показниками інтроверсії, сумлінності, нейротизму та нижчими показниками відкритості новому досвіду. Вони також частіше використовують у якості провідної копінг-стратегії емоційне реагування, менше очікують успіху, мають вищий рівень нерелевантної поведінки в

ситуації досягнення та вищий рівень нерелевантної поведінки, уникання та песимізму в афіліативній ситуації.

Гелотофілія ж пов'язана з високим рівнем екстраверсії, низьким рівнем нейротизму, з психічним здоров'ям [23, 30, 31].

Вивчення цих форм вияву гумору є доречним при дослідженні особливостей функціонування гумору у осіб з психічною патологією. Таким чином, узагальнюючи наявні у літературі результати досліджень форм вияву гумору, можемо систематизувати їх таким чином (табл. 2).

Таблиця 2

Форми генерації та сприйняття гумору

Форми гумору	
Форми генерації	Форми сприйняття
когнітивний “чорний” гумор; принизливий гумор; етнічний гумор; афіліативний гумор; самопідтримувальний гумор; когнітивний гумор ситуації; сміхові дублери релігійних культур; когнітивний гумор маленьких дітей; агресивний уособлюваний гумор; самопринизливий гумор акторська (театралізована) саморепрезентація; гумор, що стимулює себе	сприйняття усіх форм генерації гумору; гелотофобія; гелотофілія; катагеластичизм

Отже, описані у літературі форми гумору більшою мірою являють собою форми генерації гумору. У той же час, якщо йдеться про сприймання

особою цих згенерованих іншими людьми форм гумору, то ми говоримо про інший бік гумору - сприйняття. Крім того, до цієї сторони гумору ми відносимо гелотофобію, гелотофілію та катагеластичизм як певні узагальнені способи сприйняття своєї та чужої сміхової поведінки.

Ми вважаємо, що гелотофобія, гелотофілія та катагеластичизм більшою мірою стосуються сприйняття, ніж генерації гумору, хоча таке розмежування форм гумору є досить умовним, тому що у кожній з форм наявні обидві сторони.

Віднесення гелотофобії та гелотофілії до форм гумору, які характеризують більшою мірою сторону сприйняття, видається більш очевидним. Адже гелотофобія як варіант соціофобії з акцентом на емоції страху стати об'єктом сміху та гелотофілія як прагнення ставати об'єктом сміху ґрунтуються на певному особистісному сприйнятті гумору інших людей щодо себе. Але і катагеластичизм як прагнення висміювати інших людей також ґрунтується на особистісному сприйнятті гумору, але у даному випадку - гумору, спрямованого на інших людей.

Усі три форми вияву гумору пов'язані не стільки з конкретним гумористичним змістом чи навіть гумористичною формою та стилем, скільки з характером реалізації гумористичних засобів у контексті соціальних стосунків. Вони відрізняються не лише від форм гумору, поданих у першому стовпці табл. 2, але й від сприйняття цих форм. Адже вони становлять собою певні узагальнені стратегії сміхової поведінки, своєрідні "гумористичні" диспозиції, а не просто варіанти реалізації гумору.

Зрозуміло, що жодна з форм гумору не може бути співвіднесена лише з однією зі сторін - генеративною або "сприйняттевою". Генерація гумору так чи інакше залежить від сприйняття, і навпаки, особливості сприйняття гумору впливають на специфіку його генерації.

Коротко резюмуючи, зазначимо, що емпіричні дослідження гумору у осіб з психічною патологією мають враховувати наявність двох сторін: генерації і сприйняття - та різноманітних і різнорівневих форм вияву гумору.

До форм гумору відносяться: когнітивний “чорний” гумор, принизливий гумор, етнічний гумор, афіліативний гумор, самопідтримувальний гумор, когнітивний гумор ситуації, сміхові дублери релігійних культур, когнітивний гумор маленьких дітей, агресивний уособлюваний гумор, самопринизливий гумор, акторська (театралізована) саморепрезентація, гумор, що стимулює себе. Специфічними формами вияву гумору є також гелотофобія, гелотофілія та катагеластичизм, які є узагальненими способами сприйняття своєї та чужої сміхової поведінки, своєрідними “гумористичними” диспозиціями. Усі три форми вияву гумору пов’язані не стільки з конкретними гумористичним змістом чи стилем, скільки з характером реалізації гумористичних засобів у контексті соціальних стосунків. Наявні у літературі дані щодо виявів гелотофобії, гелотофілії та катагеластичизму при психічній патології є суперечливими і свідчать про необхідність додаткових досліджень для отримання відповідей на питання щодо специфіки цих форм гумору при різних видах психічних розладів.

Перспективою подальших досліджень є емпіричне уточнення специфіки та конфігурацій співвідношення сторін та форм вияву гумору при різних видах психічних розладів.

Список використаних джерел:

1. Асмолов А. Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа / А. Г. Асмолов. - М. : Смысл, 2001 // Режим доступа: www.fdp.hse.ru/data/082/535/135/psix-lich.doc.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1990. – 543 с.

3. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь – М.: «Мысль».- 1988.- 348с.
4. Бороденко М.В. Два лица Януса–смеха / М. В. Бороденко. - Р/нД: Цветная печать, 1995. – 86 с.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. - М. : МГУ, 1984. - 200 с.
6. Вилюнас В. К. Психология развития мотивации. — СПб.: Речь, 2006. — 458 с.
7. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
8. Выготский Л.С. Собрание сочинений. В 6 т. - Т.4. Детская психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика,1984. - 432 с.
9. Гладких Н. В. Катарсис смеха и плача / Н. В. Гладких // Вестник Томского гос. пед. ун-та. Серия Гуманитарные науки (филология) – Томск, 1999. - Вып. 6 (15), - С.88–92.
10. Домбровская И. С. Юмор в контексте развития / И. С. Домбровская. – ИК «Неформат», 2014. – 280 с.
11. Иванова Е. М. Психопатология и чувство юмора / Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов // Трудный пациент. – 2009. – Июль. – Режим доступа : <http://t-patient.ru/articles/6443/>.
12. Иванова Е. М. Психологические механизмы нарушения чувства юмора при шизофрении и циклотимии / Е. М. Иванова, С.Н. Ениколопов, М. Ю. Максимова / Психиатрия. 2005. № 3. С. 60-65.
13. Леонтьев Д.А. Чувство юмора / Д. А. Леонтьев // Psychologies.- 2007. - №18. - С. 44.
14. Лук А.Н. О Чувстве мора и остроумии / А.Н. Лук – М.: Наука, - 2005.- 234с.
15. Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М. К. Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1994 - 92 с.

16. Мартин Р. Психология юмора: пер. с англ. / Р. Мартин // Под ред. Л. В. Куликова.- Спб.: Питер, 2009. – 480 с.
17. Носенко Е. Л. Стилi та форми прояву гумору як гiпотетичнi аспекти iмплiцитної дiагностики психологiчного здоров'я / Носенко Е. Л., Харченко О. Б. // Проблеми сучасної психологiї. – 2010. – Випуск 10. – С. 501-514.
18. Опихайло О. Б. Характер зв'язку психологiчних властивостей особистостi з рiзними формами прояву гумору / О. Б. Опихайло // Вiсник Нацiональної академiї Державної прикордонної служби України. - 2014. - Випуск 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_2_18.pdf.
19. Поппер К.Р. Объективное знание. Эволюционный подход / К. Р. Поппер / Пер. с англ. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
20. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии в 2-х томах / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 2. – 328 с.
21. Сергей Леонидович Рубинштейн. Очерки, воспоминания, материалы / Под ред. Б. Ф. Ломова. - М. : Наука, 1989. – 440 с.
22. Стефаненко Е. А. Исследование гелотофобии у больных психическими расстройствами / Е. А. Стефаненко, Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов / Теоретические и прикладные проблемы медицинской психологии. Сборник материалов Всероссийской юбилейной научно-практической конференции (к 85-летию Ю. Ф. Полякова), 14-15 февраля 2013. – М.: ГОУ ВПО “Московский городской психолого-педагогический университет” и ФГБУ “НЦЗП” РАМН. – 2013. – С. 106-107.
23. Харченко О. Б. Особистiснi фактори рiзних форм прояву гумору / О. Б. Харченко // Вiсник Днiпропетровського унiверситету. Серiя “Психологiя”. – 2010. – № 9/1. – Вип. 16. – С. 113-118.
24. Apter M. J. A structural-phenomenology of play / M. J. Apter // Adult play: A reversal theory approach. – Amsterdam : Swets & Zeitlinger, 1991. – P. 13-29.

25. Forabosco G. The ill side of humor: Pathological conditions and sense of humor. The Sense of Humor: explorations of a personality characteristic / Ed. W. Ruch. N.Y.: Mouton de Gruyter, 2007; 271-292.
26. Frydenberg E. Thriving, surviving, or going under: Which coping strategies relate to which outcomes? / Frydenberg E., Lewis R. // Thriving, surviving, or going under, University of Melbourne. – P. 3-23.
27. Kuiper N., Olinger J. Humor and mental health / Friedman H. (ed.) Encyclopedia of Mental Health 2.- San Diego CA: Academic Press. 1998; 445-457.
28. Lampert M.D. Cross-cultural variation in gelotophobia within the United States / M.D. Lampert, K.L. Isaacso, J. Lyttle // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – 52(2). – P. 202–216.
29. Polimeni J. Humor perception deficits in schizophrenia / Polimeni J., Reiss J.P. // Psychiatry Research. 2006; 141: 229-232.
30. Proyer R.T. An Initial Study on How Families Deal with Ridicule and Being Laughed at: Parenting Styles and Parent–Child Relations with Respect to Gelotophobia, Gelotophilia, and Katagelasticism / R.T. Proyer, S. Estoppey, W. Ruch // Journal of Adult Development, 2012. – Volume 19, Issue 4. – P. 228-237.
31. Ruch W. Who fears being laughed at? The location of gelotophobia in the Eysencki- an PEN-model of personality / W. Ruch, R. Proyer // Personality and Individual Differences. – 2009. – № 46 (5-6). – P. 627–630.

СТОРОНЫ И ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ЮМОРА ПРИ ПСИХИЧЕСКОЙ ПАТОЛОГИИ

Крупельницкая Л.Ф. - доктор психологических наук, доцент кафедры психодиагностики и клинической психологии факультета психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (г. Киев, Украина.),

Шпартун О.Н. – канд. пед. наук, докторант кафедры психодиагностики и клинической психологии факультета психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (г. Киев, Украина).

Аннотация. В статье осуществлен психологический анализ двух сторон юмора - генерации и восприятия, а также форм юмора, которые при различных формах психических расстройств имеют свою специфику. Проанализированы теоретические установки, которые должны быть положены в основу эмпирических исследований юмора у лиц с психической патологией.

Основываясь на определении юмора как высшей психической функции утверждаем, что генерация юмора - это процесс активного создания специфически юмористического отношения к определенному содержанию, заключающийся в основанных на способности к восприятию и воспроизведения комического выявлении, преодолении или снятии противоречий и презентации результатов таких выявления, преодоления или снятия.

Если же речь идет о восприятии юмора, то имеется в виду отображение процесса и результатов выявления, устранения или снятия противоречий, основанных на способности к восприятию и воспроизведения комического. Восприятие юмора - это также активный процесс, однако это активность другого плана. Если генерация юмора - это активность выработки, то восприятие юмора - это "рефлексивная" активность. Хотя восприятие юмора невозможно без такого же процесса исследования материала для формирования юмористического отношения, который происходит при генерации юмора. Однако "генератор" юмора является своеобразным первоисследователем этого материала, а реципиент осуществляет это "исследование" после обращения внимания на юмористический аспект ситуации, который уже открыт кем-то другим.

Обе стороны юмора участвуют в процессе личностной регуляции и являются различными сторонами одной и той же психической функции. При различных формах психических расстройств эти стороны юмора могут меняться неравномерно и не всегда согласованно.

Ключевые слова: юмор, генерация и восприятие юмора, формы юмора, психические расстройства.

PARTIES AND FORMS OF HUMOR MANIFESTATION OF MENTAL DISORDERS

Krupelnytska L.F. Doctor of Psychology, assistant professor of psychological diagnostics and clinical psychology, Department of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (m. Kyiv, Ukraine)

Shportun O.M. - PhD in Psychology, psychodiagnosis doctoral student of psychology and clinical psychology faculty Taras Shevchenko National University of Kyiv(m. Kyiv, Ukraine).

Abstract. In the article the psychological analysis of the two sides of humour – generation and perception, as well as forms of humour, which in various forms of mental disorders have their own specifics, are carried out. Theoretical installations, which should be the basis of empirical studies of humour among people with mental disorders are analysed.

Based on the definition of humour as the highest mental function it is argued that generation of humour is a process of active creation of specific humorous attitude to certain content that is based on the ability to perception and reproduction of comic detection, overcoming or removing contradictions and their presentation. If it is observed the perception of humour then it means to reflect the process and results of detection, overcoming or removing contradictions based on comic perception and detection. Perception of humour is also an active process, but

this activity is of other field. If the generation of humour is a production activity, then the perception of humour is a “reflexive” activity. Furthermore the perception of humour is impossible without the same research process of material to form the humorous attitude, which is occurred during the generation of humour. However, the “generator” of humour is a source of such material, and the recipient carries out this “research” after paying attention to comic aspect of the situation that has already been opened by someone else.

Both sides of humour are involved in the process of personal regulation and are different sides of the same mental function. In various forms of mental disorders these sides of humour can change irregularly and inconsistently.

Keywords : humor, generation and perception of humor, shape humor, mental disorders.